

NAMENS WIE SPREEKT U?

*Het burgerschap van 'soevereinen'
nader verklaard*

Menno Hurenkamp

Deze tekst is mede mogelijk gemaakt door een
bijdrage van het ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties.

INHOUD

§1.1 – <i>We krijgen de soevereinen die we verdienen</i>	5
§1.2 – <i>Sociologische verbazing</i>	7
§1.3 – <i>De omgeving</i>	12
§2 – <i>Wij willen autonomie</i>	17
§3 – <i>Wij houden van echtheid</i>	25
§4 – <i>Wij willen spreekrecht</i>	35
§5 – <i>Jullie rechtsorde is de onze niet</i>	40
§6 – <i>Dan maar exit</i>	45
§7 – <i>Lachspiegel</i>	49
Noten	55
Geraadpleegde literatuur	57

§1.1

We krijgen de soevereinen die we verdienen

De Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt sprak in het Duitsland van de jaren 30 over soevereiniteit als het vermogen om de ‘uitzonderingstoestand’ uit te roepen. Soeverein is volgens hem degene die kan bepalen waar het recht eindigt en macht begint, waar de gelijke behandeling stopt en het échte gezag de doorslag geeft. Om welke uitzonderingstoestand gaat het tegenwoordig? Als je het henzelf vraagt, in ieder geval die van inwoners die zichzelf ‘soeverein’, ‘autonoom’ of ‘vrij mens’ noemen, die zichzelf tot uitzondering verheffen en die sinds de coronacrisis behoorlijk zichtbaar zijn geworden. Eind 2023 trok de president van de Hoge Raad, Dineke de Groot, aan de bel met een interview in het dagblad *Trouw* waarin ze meldt dat de Hoge Raad overspoeld wordt door brieven van door desinformatie verleide burgers die weigeren schulden te betalen omdat ze zichzelf als ‘soeverein’ zien, omdat ze zichzelf zien als mensen die niets te maken hebben met de staat of met de wetgeving, omdat hen nooit iets gevraagd is over die wetten, of omdat de huidige overheid helemaal geen gezag heeft over de inwoners. Het gaat om duizenden brieven, ‘negentien verhuisdozen vol’, standaardformulieren van het internet die verwijzen naar instanties zoals de ‘Hoge Raad van de Kinderen’ of de ‘Hoge Raad van de Mensenkinderen’.¹ Sindsdien zijn de ‘vrije mensen van vlees en bloed op het land’ (zoals sommigen zich noemen) niet meer helemaal weg te denken uit het publieke debat.

Over de precieze aantallen soevereine mensen wordt getwist. Enkele tientallen zouden echt gevaarlijk zijn omdat ze geweld overwegen, enkele honderden zouden overlast veroorzaken omdat ze overheid en professionals het leven behoorlijk zuur maken en enkele duizenden zouden het gedachtengoed op de een of andere manier aanhangen en misschien zichzelf daar mee tekort doen volgens de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD 2024). Zeker weten doen we het niet. Inmiddels is er wel sprake van een dalend aantal ‘opzeg’-brieven aan de staat, laten professionals op achtergrond weten. Wat ondertussen opvalt is hoezeer het soevereine gedachtengoed in de greep van veiligheidsdenken is. De toon wordt gezet door rapporten als *Dreigingsbeeld Terrorisme* van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) uit 2023; *Anti-institutioneel extremisme* van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) uit 2023; *Met de rug naar de samenleving* van AIVD, Nationale Politie en NCTV uit 2024. De soevereinen zijn ook goed in beeld gebracht als juridisch of beleidsmatig probleem (ANNE, 2024; Siegel 2024; De Boer 2024; De Boer 2023; Van Rees 2024). Wanneer ze besproken worden in het publieke debat, dan in termen van conflict. Er zijn in de televisieprogramma’s meestal mensen te zien die willen dat een deur opengaat en mensen die willen dat een deur dicht blijft.² Het zijn verhalen van daders en slachtoffers, handhavers en helpers, druk met het beperken van schade, voor de betrokkenen, voor de gemeente, woningcorporaties, scholen, de rechtbanken.

§1.2

Sociologische verbazing

Om iets aan de bestaande kennis toe te voegen is de inzet van dit betoog die van de sociologische verbazing of verrassing: wat bedoelen we dan wél wanneer dit geen goed burgerschap is? Hoe betekenisvol is het om het keuzemoment – ‘ik ben nu soeverein’ te isoleren in levens van mensen die misschien al enige jaren ploeteren om erbij te horen en die op veel fronten inspiratie krijgen aangereikt om zich van de overheid af te keren? De vraag naar verbazing is niet bedoeld als naïeve oprisping, maar in contrast met bijvoorbeeld de veronderstelling dat het ‘gedachtegoed van de zelfverklaarde soevereinen haar oorsprong [kent] in de Verenigde Staten van de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw’, zoals de AIVD veronderstelt (AIVD 2024:11). Allicht klopt dat, er zijn uit de Verenigde Staten wel meer vormen van maatschappijkritiek komen overwaaien. Maar hier wordt een andere stelling onderzocht.

De inwoners van Nederland die eisen als soeverein mens gezien te worden, bevragen ons idee van goed burgerschap. Met een vergelijkbare ambitie duidt Jelle van Buuren het gedrag van soevereinen als ‘spelen om te leren’ (Van Buuren 2024). Op het oog wonderlijke ideeën van individuele soevereiniteit zijn óók verankerd in onze wetgeving, politieke ideologieën, onze publieke gesprekken, ons onderwijs. We hebben decennia van links tot rechts gezegd dat kritisch denken, emancipatie, onafhankelijkheid en eigen verantwoordelijkheid belangrijk zijn. Bij het uitroepen van de ‘participatiesamenleving’ heette het dat

<i>Doelen en middelen van soevereine burgers</i>	<i>Vocabulaire van soevereine burgers</i>
<i>Betwist gezag</i>	'Ik ben een vrij mens en geen burger'
<i>Echtheid</i>	'Ik wil gezien worden als een mens van vlees en bloed'
<i>Spreekrecht</i>	'Ik spreek voor mezelf en niemand anders kan voor mij spreken'
<i>Verzet</i>	'Als mijn natuurlijke rechten geschonden worden mag ik me verdedigen'
<i>Exit</i>	'Ik kies mijn eigen samenleving'

van de overheid misschien wel regelgeving, handhaving of marginale steun verwacht kon worden, maar dat zelforganisatie en lokaal engagement belangrijker waren (Tonkens 2016; Hurenkamp 2020). Wie door zijn ooghalen naar het vertoog van de soevereinen kijkt, ziet dat de cruciale thema's ook weer niet zo ver van dat bed zijn.

<i>Uitingsvormen</i>	<i>Hyperbool van</i>
Afwijzen van het sociaal contract	Autonomie
Bevragen van professionals (deurwaarders, agenten, rechters), vragen om identificatie, afwijzen van digitale identificatie ten faveure van 'natte' handtekeningen of	Authenticiteit
Afwijzen van wetgeving, van vertegenwoordigers	Representatie
Niet betalen boetes of belastingen; dreigen met geweld of geweld gebruiken	Burgerlijke ongehoorzaamheid
Eigen ambassades, landen, scholen; niet stemmen;	Keuzevrijheid

Allicht zijn het hyperbolen, overdrijvingen, wanneer soevereinen het gezag van de overheid betwisten omdat ze *autonomie* heilig verklaren (zie verder §2), *authenticiteit* eisen in plaats van scheppen (zie verder §3), wanneer soevereinen het idee van *representativiteit* ondergraven door niemand bevoegd te achten voor hen te spreken (zie verder §4), burgerlijke

ongehoorzaamheid te verbasteren tot eigenbelang (zie verder §5) en uiteindelijk over *exit* te spreken zonder *voice* en *loyalty* (zie verder §6). Maar door de (in het exploratieve raster van figuur 1 [op pagina 8 en 9] vertaalde) begrippen te duiden als burgerschap, komt naar voren hoe niet alleen de soevereinen een wonderlijke ik-mentaliteit aan de dag leggen, maar ook hoe de maatschappij een haat-liefdeverhouding met dat individualisme heeft.

Een criticus kan zeggen dat bij de soevereinen geen sprake is van hyperbolen, maar eenvoudigweg van een parasitaire verhouding; dat de soevereinen burgerschap gebruiken zoals een maretak parasiteert op een eik. Maar dat zou een miskennis zijn van de kronkelige geschiedenis van burgerschap als concept, waarin klassieke (Griekse, Romeinse) en revolutionaire (Franse, Amerikaanse) idealen op de meest uiteenlopende manieren vertaald worden in rechten en plichten (Walzer 1989: 211-220). We projecteren er moeiteloos de tweeduizend jaar oude *hard boiled* publieke participatie door rijke Atheense vechtjassen op, onlangs nog mooi beschreven door Ilja Leonard Pfeiffer in diens *Alkibiades* (2022). Die trotse activiteit heet ook wel republikeins of neorepublikeins burgerschap (Van Gunsteren 2018). Maar er hoort ook de zorgzaamheid bij van de Engelse socioloog Thomas Marshall, die met sociale voorzieningen in de naoorlogse jaren het verschil uit de samenleving wilde bannen (Marshall 2013). Dan spreken we liefkozend over sociaal burgerschap, de status die vooral georganiseerd wordt voor de burgers.

En omdat van een evenwicht zelden sprake is, is de enige gerechtvaardigde conclusie dat niemand nu terug wil naar het neoliberale ideaal dat ons de afgelopen decennia in de greep hield. Daarin spande de overheid zichzelf voor het karretje van de marktwerking om en passant van burgers consumenten te maken, en in de naweeën daarvan heeft populisme behoorlijk greep op onze democratie gekregen (Gray 2024; Februari 2023; Van den Brink 2020; De Vries 2020). Het gemankeerde, onhandige, soms verdrietige en soms gevaarlijke individualisme dat uit het ‘soevereine’ programma oprijst kan ook gezien worden als onderdeel van een zoektocht naar andere vormen van burgerschap. We zijn allemaal op zoek naar ruimte voor varianten van democratie, tolerantie en op publieke waarden gestoelde gemeenschapszin (Bessems 2024; Van der Meer 2024; Tjeenk Willink 2023; Kieft 2022). Daar kan een steentje aan bijgedragen worden door ook deze burgers serieuzer te nemen.

§1.3

De omgeving

Democratie staat wereldwijd onder druk en maakt ook in Nederland lastige tijden door. (Hurenkamp 2024; Keane 2020; Levitsky & Ziblatt 2024). Dat crisisgevoel rond democratie is zo'n beetje van alle tijden, maar het zou merkwaardig zijn er niet bij stil staan. Er liggen erg verstandige bestuurlijke adviezen met klinkende titels als *De gebroken belofte van de rechtsstaat* (2024, geschreven door een staatscommissie onder leiding van Henk Kummeling) en *Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratie weer voor iedereen te laten werken* (2023, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van Ahmed Marchouch). De onderliggende toon in die studies is dat democratie teert op de cultuur die we met zijn allen in stand houden, op hoe representatieve instellingen, de verschillende vormen van tegenmacht zoals de journalistiek en de rechtspraak en de onderdelen van de verzorgingsstaat hun werk doen (Rosanvallon 2020). Democratie wordt weerbaarder door beter voor alle leden van de gemeenschap te werken, niet door individuele mensen te vertellen wat ze wel of niet mogen denken of zeggen. In een weerbare democratie is ook ruimte om te zien dat burgerschap onvermijdelijk anarchisten, onredelijke critici en kluizenaars produceert, dat burgers het idee van 'eigen vrijheid eerst' kunnen radicaliseren.

Wanneer sommige mensen zichzelf 'soeverein' verklaren en daarmee de democratie lijken te bedreigen, is dat ook een reden onszelf af te vragen, willen

we niet allemaal op de een of andere manier onafhankelijk, zelfstandig, vrij, onbekommerd zijn? Op welke manier is het precies vreemd dat dit streven bestaat? Niet voor niets klinkt er ‘burgerlijk’ door in burgerschap, het burgerlijke waar we in onze individualistische maatschappij geleerd hebben wat afkerig van te zijn. De verzorgingsstaat en de rechtsstaat verdragen inderdaad niet al te veel fratsen, omdat solidariteit regels en voorspelbaarheid nodig heeft. De rechten en plichten die bij het lidmaatschap van de gemeenschap horen, dwingen ordentelijkheid en uniformiteit af, zoals verkeersregels, werktijden, registratienummers, beleefdheden. En van dat soort regels en voorspelbaarheid kun je de dupe worden en ze kunnen als saai, beklemmend of disciplinerend ervaren worden. Dus allicht zoeken sommige mensen de grenzen op en ontlopen ze wat anderen zien als maatschappelijke verantwoordelijkheden. Sommigen doen dat – met goedkeuring van de staat – via aan de Zuidas gevestigde advocatenkantoren, met het optuigen van fiscale ontsnappingsroutes. Anderen willen ontsnappen door de huur niet te willen betalen, boetes niet te willen betalen, hun kinderen niet naar school te willen sturen, omdat ze ‘soverein’ zeggen te zijn.

Hiermee is niet gezegd dat alles begrijpen alles vergeven is. Het gaat bij soevereinen soms ook om verstandelijk beperkte mensen en om mensen met een tragische levensloop, die in de financiële problemen worden gebracht door *internet tutorials* (‘hoe word ik soverein’) van wonderlijke denkers of kwaadaardige activisten, en het gaat soms ook om mensen met ge-

welddadige ambities. Daar is actie op zijn plek. Maar krijgen we niet ook de soevereinen die we verdienen?

De samenleving bestaat immers bij de gratie van de verhalen ('narratieven') die we elkaar vertellen, niet alleen bij de greep van de verschillende politie- en veiligheidsdiensten op lastpakken. Een verhaal over soeverein of los van de overheid leven, raakt onvermijdelijk ook aan ideologische opvattingen over eigen verantwoordelijkheid als manier om sociale zekerheid te begrijpen of keuzevrijheid als sturingsmechanisme in zorg, onderwijs en andere publieke diensten. Of aan idealen over zelfverwerkelijking, persoonlijke vrijheid, distinctiedrift en anarchisme.

Soevereinen zijn erkend lastig benaderbaar, ze willen liever niet zomaar met een journalist of onderzoeker spreken. En als ze contact zoeken, dan op hun eigen voorwaarden. Maar dat is vergelijkbaar met veel verdienende sporters die zich amper laten interviewen en politici die erg hun best doen om zélf de condities bepalen waaronder ze door het algemene publiek gezien of gehoord worden. Ontwijkend gedrag is niet zo curieus.

Net als het verlangen er 'niet bij te willen horen'. We vinden het vanzelfsprekend wanneer mensen zeggen niet bij Nederland te willen horen vanwege de cultuur, de regering, de omgangsvormen, het weer of de mogelijkheden om te ondernemen. De woorden 'ik vertrek' zijn iedereen over de lippen gegaan, uit ergernis over het publieke debat en de bejegening van minderheden of juist door de aanwezigheid van minderheden en anders wel door het populaire televisieprogramma. Ons vocabulaire is recent verrijkt met

begrippen als *cancellen* (mensen sociaal uitsluiten vanwege hun vermeende mening) en *ghosten* (de dialoog met mensen opzeggen zonder uitleg). Ook vanuit de hoogste instantie in ons land, het parlement, wordt mensen toegevoegd dat ze moeten ‘oprotten’.

Wat gebeurt er precies in onze beoordeling wanneer sommige mensen dat wat letterlijker nemen?

Een enkele opmerking over de methode. Hier en ook elders in deze tekst wordt bewust voorbijgegaan aan discussie met of gedetailleerde uitleg van de ‘soevereine’ argumentatie. Men moet daarvoor meegaan in redeneringen van de soevereine mensen. Dat lokt snel gesprekken uit over ‘inconsistentie’, want veel soevereinen willen gráág naar het ziekenhuis in het land dat ze afwijzen, of willen vallen onder de bescherming van de wetten die hen wél uitkomen. Dat is voor een andere keer. Deze tekst dient ook niet om diep in hun levens door te dringen, van de inhoudsanalyse die dat op zou leveren is te verwachten dat deze groep beter te classificeren valt als ondersoort van de groep mensen die gevoelig is voor complotdenken (Harambam 2017). De inzet is uitzoomen, niet inzoomen en er is met name gebruik gemaakt van rechtbankbezoek en -verslagen, bestaand (etnografisch) onderzoek en achtergrondgesprekken met een uiterst intelligente politie-inspecteur, met sociale professionals, met uiterst deskundige rechters van de rechtbank Amsterdam en gerechtsdeurwaarders via de KBvG onder voorzitterschap van Chris Bakhuis. Ik heb ook dankbaar gebruik gemaakt van de kennis van in en rond het

mooie onderzoeks- en adviesbureau EMMA van Hans Moors en van het waardevolle commentaar van Kim Geurtjens en Julien van Ostaaijen van het Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht van de Avans Hogeschool. Clemens van Herwaarden van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gaf scherp commentaar, net als de hoofdredacteur van Sociale Vraagstukken, Marcel Ham. Zo is het hopelijk mogelijk overlap en verschil met de rest van de samenleving productief te maken voor een gesprek over burgerschap, kwaliteit van samenleven en een weerbare democratie.

§2

Wij willen autonomie

Gezag of autoriteit wordt al decennia op uiteenlopende manieren ter discussie gesteld (Furedi 1993: 299-327; Warren 1996; Tonkens 2016). In de jaren 60 ging het daarbij om het gezag van het patriarchaat, van de kerk of van (medische, juridische) professionals, waar tot dan toe iedereen *ontzag* voor had. De vanzelfsprekendheid waarmee priesters of dokters geloofd werden nam snel af, omdat autonomie en individualiteit belangrijker werden. Tegenwoordig gaat het regelmatig om het tanende gezag van het parlement en de regering, waardoor er telkens democratische innovaties ter verkleining van de kloof tussen burgers en politiek nodig heten (Hurenkamp & Tonkens 2025). Het is daarom verklaarbaar wanneer mensen vragen stellen bij de autoriteit van deurwaarders of rechters: we vinden als samenleving in toenemende mate dat gezag niet aangeboren mag zijn maar verdiend moet worden, dat gezagsdragers bewijs moeten leveren voor hun status en tot dialoog bereid moeten zijn.

Dit klinkt door wanneer soevereine burgers voor de rechter staan en soevereine burgers staan vaak voor de rechter. Ontkennen, ontwijken of zelfs bestrijden van gezag is een belangrijk onderdeel van hun identiteit. Soevereinen claimen bijvoorbeeld absolute zeggenschap over huis en tuin. Daardoor worden aanbellende sociale dienstmedewerkers, deurwaarders of agenten indringers of vreemdelingen, maar in ieder geval: tegenstanders. Opvolgen van instructies of betalen van boetes is voor soevereini-

nen dus onlogisch, waarna een gang naar de rechter logischer wordt. Daar komen ze dan vervolgens vaak wél graag opdraven, omdat de rechtbank een publiek podium biedt om de eigen autonomie te bewijzen. Neem dit citaat uit de samenvatting van een vonnis in hoger beroep van het gerechtshof Amsterdam in augustus 2023, naar aanleiding van een onbetaalde verkeersboete.

Belanghebbende heeft in hoger beroep onder meer aangevoerd – kort samengevat en zakelijk weergegeven – dat de rechtbank een onjuiste en strafbare beslissing heeft genomen, door te negeren dat hij als soeverein persoon met niemand anders te maken heeft dan met zijn geboorte- en grondrecht als individu. Daarom is hij heerser over zichzelf en heeft hij niets met de Grondwet te maken, die volgens hem overigens ongeldig is omdat de Kroon zich tijdens de Tweede Wereldoorlog buiten het Rijk heeft geplaatst. Belanghebbende stelt daarom als autonoom en soevereinpersoon zelf te kunnen bepalen of hij al dan niet belasting betaalt en is hiertoe pas bereid als een persoon van de Belastingdienst eerst een ‘Overeenkomst t.a.v. wetgeving aan toonder’ met hem aangaat. Het misschien wel meest cruciale bewijsstuk is zijns inziens de door ‘Donald J. Trump’ op 4 maart 2021 in Bern (Zwitserland) getekende Gesara/Nesara-wetgeving, die sindsdien in Europa en dus ook in Nederland zou gelden. Een van de punten hierin is dat elke vorm van opgelegde belasting diefstal is en dus strafbaar is. Daarom kan hij als autonoom persoon zelf bepalen of hij belasting betaalt, zo stelt belanghebbende. Een aanvullend argument is

*dat de vereniging waarvan hij lid is, [vereniging], volgens belanghebbende onlangs heeft aangetoond dat de Belastingdienst wordt aangestuurd vanuit het buitenland. Ook om die reden concludeert belanghebbende tot vernietiging van de opgelegde naheffingsaanslag. Belanghebbende heeft het Hof verzocht om, anders dan de rechtbank, expliciet te oordelen over deze volgens hem onweerlegbare argumenten.*³

De claim soeverein te zijn biedt zo de kans een eigen kijk te geven op een reeks van maatschappelijke kwesties; grondrechten, burgerlijke plichten, zelfbeschikking, internationale verhoudingen en op de loop van de geschiedenis. Het rechtvaardigt een kleine uitweiding over het begrip soevereiniteit.

Ooit, zeg in 'de Middeleeuwen', was *soevereiniteit* iets dat een heerser van God kreeg. Het duidde op een absolute macht over een bepaald terrein, een macht die niet bevraagd kon worden omdat deze van boven kwam. In de loop van de moderne tijd heeft het idee postgevat dat soevereiniteit deelbaar is, niet voorbehouden aan slechts een enkele persoon of een functie. Daarbij is de claim op soevereiniteit in de afgelopen twee eeuwen ook ingezet als emancipatiemechanisme, voor het invoeren van grondwetten om mensen mee te beschermen, voor het stichten van naties om mensen mee te verenigen, voor het dragen van ideeën over algemeen kiesrecht (Furedi 1993: 171-173).

Zo zijn verschillende vormen van *gedeelde* soevereiniteit ontstaan. Zoals gedeelde soevereiniteit tussen staten, wat wil zeggen dat landen geen inmening door andere landen hoeven toe te staan sinds

de vrede van Westfalen van 1648; of juist vrijwillige deling van nationale soevereiniteit na 1945 onder het internationaal recht. En natuurlijk volkssoevereiniteit, het wetten mogen maken door de burgers via een volksvertegenwoordiging als hoogste publieke instantie. Die deling van soevereiniteit kon alleen maar door tot stand komen door het idee van een 'sociaal contract' expliciet te maken. De overdracht van individuele vrijheid naar de soevereine overheid waarin de burgers verenigd zijn, heet plaats te vinden door afspraken tussen burgers en bestuurders. De Engelse filosofen Thomas Hobbes en John Locke worden wel gezien als contractfilosofen, ze verwijzen beide naar de afspraak dat de soevereine macht mensen beschermt.⁴

De moderne, liberale traditie wil dat het individu op een fatsoenlijke manier autonoom wordt, zijn of haar eigen doelstellingen realiseert in de maatschappij. Autonomie gaat daarbij om een vorm van zelfbestuur, waarbij rechten en plichten in een *persoon* verankerd zijn en de erkenning of legitimiteit van gezag of autoriteit ook terug te brengen is tot *individuele instemming*. Je bent vrij van druk door anderen én in staat om met jezelf te overleggen wat gezien jouw verlangens belangrijk voor je is. Maar goedbeschouwd valt die liberale autonomie uiteen in vier onderdelen; ten eerste het vermogen of de *capaciteit* tot zelfbestuur, het autonoom kunnen zijn; ten tweede het doen besturen of daadwerkelijk zelfbesturen, je autonomie in *praktijk* brengen; ten derde het *ideaal* dat je er zelf van hebt, de manier hoe je je autonomie voorstelt; en ten vierde de *rechten* die jouw soeverei-

niteit dragen, de wetgevingspraktijk (Feinberg 1989: 27-47). Merk op dat de plichten of loyaliteiten die ook bij burgerschap horen niet zo uit de verf komen.

We kunnen soevereine of autonome burgers beter begrijpen door te zien dat ze ‘terugredeneren’ van het vierde naar het derde kenmerk van liberale autonomie, en het er vervolgens een beetje bij laten zitten. Soevereinen maken bij het betwisten van gezag veel werk van de *rechten* die ze hebben en van het *ideaal* dat ze hebben. Ze willen niet dat hun privacy of bezit geschonden wordt en daarom houden ze professionals bij de deur tegen. En ze hebben ook een verhaal over het leven zónder overheid, dat vertellen ze graag aan de rechter. Maar de eerste twee verschijningsvormen van autonomie – praktijk en vermogen – komen er bekaaid af. Hoe het verder moet als er na het uitspreken van rechten en verlangens wrijving met medeburgers ontstaat, blijft steevast onduidelijk, alternatief onderwijs of zorg komt niet uit de verf of niet door de keuring. En wanneer het over bestaande wetgeving gaat zeggen ze dat ze er niet aan gecommiteerd zijn, dat ze het sociaal contract opzeggen.

Maar kan het een inwoner van Nederland ontgaan zijn dat er nu iets mis is met het sociale contract? Er zijn drie overlappende ontwikkelingen gaande die het idee van een sociaal contract maatschappijbreed onder druk zetten. Ten eerste de groeiende maatschappelijke kloven in opleiding, en als gevolg daarvan ook in gezondheid en welzijn; ten tweede het falen van overheidsinstanties zoals onder meer bleek rond de Toeslagenaffaire, het Groninger Gas, de Jeugdzorg of tijdens de Corona-crisis; ten derde

de aanhoudende ontevredenheid over het functioneren van de representatieve democratie, met name de volksvertegenwoordiging en ook in mindere mate de regering (Geurkink & Miltenburg 2023; Tjeenk Willink 2023; Willems & Huijink 2025: 22-23). Er is dan ook op prominente wijze aandacht op dat sociaal contract gevestigd. Voorzitter van de Sociaal Economische Raad (SER) en voormalig directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) Kim Putters veronderstelt dat sprake is van een verbroken sociaal contract omdat burgers niet meer op de overheid kunnen rekenen (Putters 2024). En er is sinds 2023 natuurlijk zelfs een politieke partij onder de naam *Nieuw Sociaal Contract*, inclusief een boek dat herhaaldelijk in de top tien van bestverkopende boeken stond (Omtzigt 2021).

Het wordt teleurgestelde, boze of opportunistische burgers aangereikt dat ze het contract kunnen *verbreken*, ze hebben immers ook uit gezaghebbende bron vernomen dat er sprake is van contractbreuk. En omdat een contract goedbeschouwd bestaat bij de gratie van het vertrouwen dat het nageleefd wordt, is het curieus te veronderstellen dat duurzaam teleurgestelde mensen ‘door de mand vallen’ wanneer ze soevereiniteit terugeisen.

Een wat doorleefder idee van autonomie kan helpen. Zorgethische, deugdethische en deliberatieve opvattingen over autonomie vertrekken vanuit het idee dat een individu per definitie in een gemeenschap van wederzijds afhankelijken functioneert en dat autonomie publiekelijk vorm krijgt (Van der Weele et al. 2021; De Ruyter 2024; De Groot et al.

2021) Individuele soevereiniteit ontstaat dan bijvoorbeeld door doordat burgers in dialoog vaststellen dat je om goede redenen hulp of scholing verdient (of niet) en dat je via (misschien via die hulp) een door jezelf en door je naasten erkende, zo zelfstandig mogelijke rol verwerft. Autonomie is in ieder geval niet iets dat je in je eentje af kunt dwingen.

Dat mensen graag over hun eigen idealen of eigen rechten beginnen (onderdeel drie en vier van de hiervoor genoemde liberale autonomie) is voorspelbaar, gezien de manier hoe rechtsstaat en verzorgingsstaat de afgelopen decennia de eigen verantwoordelijkheid vooropgesteld hebben. De boodschap dat het onmogelijk is dat de rest van de samenleving op die eisen instemmend zal knikken, is echter achtergehouden. Het langzaam maar zeker opbouwen van de capaciteit tot oordeelsvorming (onderdeel één) en die in praktijk brengen (onderdeel twee) vergt goed onderwijs, functionerende zorg- en welzijnsinstellingen, ruimte voor buurtinitiatief wellicht, praktijken om in te oefenen en leren.

Die praktijken zijn regelmatig een ondergeschoven kindje, van het burgerschapsonderwijs dat scholen 'erbij' moeten doen tot de beleidsinspraak in de lokale politiek waar burgers vaak teleurgesteld van terugkomen (Van Rees 2023; Hurenkamp 2025). Sociaal- of werkgelegenheidsbeleid is er de afgelopen decennia vanuit gegaan dat afhankelijkheid van de overheid een slechte zaak is (Kremer 2025; Sebregts, Kampen & Knijn 2021). Het door soevereinen opportunistisch aangrijpen van vermeende 'contractbreuk' om onder de plichten van burgerschap (belasting, verkeers-

regels, huur, leerplicht) uit te komen is daardoor
amper gelegitimeerd maar niet ver gezocht.

§3

Wij houden van echtheid.

Dan is er dat andere ideaal, authenticiteit. De Canadese filosoof Charles Taylor spreekt over de ‘volheid van het leven’ wanneer hij duidt hoe moderne mensen streven naar zingeving (Taylor 1991). Authenticiteit betekent dan je plek in de wereld weten te vinden en deze plek ook begrijpen. Er zijn volgens Taylor twee redenen waarom het moeilijk is het moment te bereiken dat je dit ervaart. Individualisering en instrumentalisering van het sociale leven maken dat moeilijk. Onze cultuur verwacht dat je je levensplan zelfstandig én verstandig bedenkt en uitvoert. En ten tweede stuurt beleid je overwegend richting economisch efficiënt gedrag, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat het onderwijs vooral gezien wordt als manier om productief te zijn op de arbeidsmarkt. In je eentje en tegen berekenbare en liefst beperkte kosten, dat is misschien niet de meest verleidelijke route naar authenticiteit.

Deze rationaliteit negeert dat ergens in mensen het verlangen borrelt meester te worden over het mysterie van het bestaan, te ervaren (weten, voelen) waar de wereld vandaan komt, wat het voor zin heeft te ploeteren wanneer je toch doodgaat, hoe het komt dat van je sommige mensen houdt en van anderen grote afkeer hebt. Ooit konden dat soort vragen via religie opgelost worden, maar die tijd ligt ver achter ons. En de ‘ijzeren kooi’ (Max Weber) van wetten, regels en gebouwen waarin mensen wetten en regels maken én controleren, die maakt het moeilijk om

het gevoel te krijgen dat er iets oorspronkelijks aan je plannen en overtuigingen ten grondslag ligt. Het hele maatschappelijk leven is immers voorgeschreven, van je levensloop tot je dagindeling zegt de bureaucratie wat je moet doen. Tegen een achtergrond van uit het publieke leven verdwenen zingeving en van maatschappelijke doelen die vooral in termen van materiële vooruitgang worden omschreven (werk, geld, bezit), is het volgens Taylor niet verwonderlijk dat authenticiteit een zeer sterk gevoeld verlangen is. Ervaren dat je het leven zijn 'volheid' omhelst, dat niet alleen plezier en teleurstelling, liefde en ergernis op hun plek vallen maar dat je ook betekenis weet te geven aan het feit dat je geboren werd en op enig moment weer zult sterven, vergt gesprek, openstaan voor schoonheid (kunst, literatuur).

Het idee van authenticiteit echoot door in het verlangen naar 'echtheid' dat soevereinen aan de dag leggen. Soevereinen zeggen het belangrijk te vinden als *mens* gezien te worden en niet als *burger*, omdat een burger niet echt is en een mens wel. Deze tegenstelling tussen mens en burger keert vaak terug in uiting in boeken en op websites, in brieven aan instanties en in directe conversaties. Want een mens *leeft* en een burger is onderdeel van een bestuurlijk, economisch systeem waarvan het bestaan wat hen betreft omstreden is, doordat verkiezingen nep zijn, doordat de grondwet nep is, doordat vertegenwoordigers van publieke instanties eigenlijk geen enkel mandaat hebben.

Soevereinen verzetten zich ook tegen wat ze *facties* noemen, zoals het parlement, het recht, de rechtbank.

Deze worden regelmatig beschreven als product van de verbeelding van hun tegenstanders. Ze vragen, wanneer ze staande gehouden worden door agenten, wanneer deurwaarders verhaal komen halen, wanneer een rechter een oordeel velt, telkens om bewijzen, geloofsbrieven. Ze willen échte want *natte handtekeningen* hebben onder de brieven van burgemeesters of directeuren van de sociale dienst. Dat is dus een handtekening gezet met een pen met inkt, niet eentje uit de printer. Of om *apostilles*, juridische waarmerken op hun brieven. Of nog echter, om *duimafdrukken*. Er zit een ondubbelzinnig koppeling tussen het creatieve, lijfelijke, kleinschalige van het mens-zijn (goed) en het abstracte, gedisciplineerde van het burger-zijn (slecht). Zie het soort lange, gedetailleerde ondertekening van brieven waar soevereinen soms voor kiezen, overigens al sinds minstens 2012 (!).

Ik, gekend als Lucas Alfonsus Alexander Maria, van de familie Van Dinter, roepnaam Luca, geboren op 14 maart 1958 in Gennep en levende als vrij en soeverein mens van vlees en bloed op het vaste land bij de gratie Gods, als crediteur handelend in volwaardige capaciteit als agent en auteur van de copyright naam, claim de naam en handtekening: © LUCAS ALFONSUS ALEXANDER MARIA VAN DINTER en/of elke afgeleide daarvan, alle rechten voorbehouden.

Het klinkt als een viscerale verklaring, een viering van de lijfelijkheid. Hier vertelt iemand niet alleen precies dat hij graag als vrij gezien wil worden, maar

ook dat hij als iemand van *vlees* en *bloed* op het *vaste land* woont. Een tastbaar persoon op een tastbare plek, niet zomaar een BSN-nummer of een papieren identiteit. In het onder soevereinen populaire boek *Ken uw recht* schrijft Michael van Leeuwen:

'Ik ben = je voornaam. Je achternaam ben je niet, die staat voor je persoon, dat papieren bedenksel. Alleen een MENS kan keuzen maken en dus beslissingen nemen, een papieren fictie, dus een PERSOON, kan dat niet.

Soevereinen trachten dus ook – in de beste postmoderne stijl – woningcorporaties, gemeentebesturen, rechtbanken, alle publieke instanties die ze ontmoeten – te *ontmaskeren* als façades van grotere, anonieme krachten waar iedere humaniteit uit verdwenen is. Dat er achter mooie instituties van de overheid ook onderdrukking door bestuurlijk verlangen naar orde en netheid ('disciplinerings') schuil kan gaan, is tegenwoordig allang niet meer alleen gesneden koek voor studenten in de filosofie maar ook een belangrijk thema voor soevereinen. Misschien is de aanleiding ook wel dat sommige soevereinen nog een herinnering hebben aan de tijd dat je met een kwartje (een echt muntje dat je in het apparaat hoorde vallen) in een telefooncel (met een toestel dat met een draad verbonden was aan een hoorn) kon bellen met het gemeentehuis (waar een mens opnam) om een afspraak te maken om een paspoort of rijbewijs op te halen, met een foto die, waar je bij stond, werd vastgeniet met een luide 'klik' van het nietapparaat.

Zo'n beetje alles wat we nu digitaal doen was nog niet zo lang geleden immers tastbaar, echt.

Maar het onderscheid tussen mens en dus authentiek aan de ene kant en bestuur en dus nep aan de andere kant komt hoe dan ook scherp naar voren. Wanneer de overheid of een woningbouwcorporatie zich tot de burger richt, hoeft de soeverein zich daar als vrij mens dus niks van aan te trekken. Die 'burger' is wat de soeverein betreft hooguit een naam op een envelop, fout geschreven want die naam staat in hoofdletters, of fout geadresseerd want zonder vermelding van de naam die de soeverein zélf wil dragen. De overheid of schuldeisers kunnen wel post sturen naar de 'juridische entiteit', maar dat heeft geen effect wat soevereinen betreft. *Ze zijn* dat immers niet, die entiteit. *Ze zijn* een mens, niet dat waar de overheid naar verwijst. Die burger, dat is een kaartje in een kaartenbak, niet echt, een getal genoemd door een niet-bevoegde instantie.

[gedaagde] is het niet eens met de gevorderde ontbinding en ontruiming en de gevorderde bedragen. [gedaagde] verklaart dat niemand bevoegd is om over hem, als 'levende man' te beslissen. De regels waar men hem aan wil houden zijn niet geldig en de overheid heeft geen beslissingsmacht. Met hem als levende man, niet zijnde een rechtssubject, kan niet gehandeld worden. Portaal is bovendien een stichting met ANBI-status (algemeen nut beogende instelling). Een dergelijke stichting heeft geen winstoogmerk, maar heeft volgens [gedaagde] donateurs die schenkingen doen aan de stichting. Portaal maakt volgens [gedaagde] winst

op zijn woning. [gedaagde] acht de eerder aangegane huurovereenkomst niet langer geldig en is slechts bereid tot betaling van 10% van de huurprijs als een periodieke en bij de Belastingdienst aftrekbare donatie. Er moet hem een schenkingsformulier worden verstrekt, maar daar is Portaal niet toe bereid. [gedaagde] meent dat hij jarenlang veel te veel aan Portaal heeft betaald. Hij verwijst ook naar de AVG en naar artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM), dat volgens hem ziet op het woonrecht van (levende) mensen. Tot slot wil [gedaagde] dat er recht wordt gesproken op basis van de artikelen 11 en 13 van de Wet Algemene Bepalingen.⁵

Wie luistert naar soevereinen in gesprek met justitie of professionals hoort regelmatig mensen die vooral een ratjetoe van woorden uitstorten, misschien ook wel vooral in de hoop goed weg te komen door de toehoorder murw te maken. Zakelijkheid lijkt de enige werkwijze om daaraan te ontkomen, want elke vorm van dialoog zorgt voor nieuwe problemen. Een deurwaarder deelde deze gespannen conversatie met een soeverein, gevoerd aan (inderdaad) de deur.

Heeft u een inschrijfnummer?

‘Nee, heb ik niet.’

Nou dan houdt het op. Mag ik een acte van sessie?

‘Die heb ik ook niet.’

Hoe komt u aan mijn persoonsgegevens, kunt u ook antwoord geven, want u staat hier voor de deur?

‘Neemt u het document aan of niet?’

Ik ga daar niet aankomen, nee. Deze mevrouw hier

naast me weet het ook, dat alle deurwaarders afpersers zijn. U bent geen deurwaarder, want u kan u niet legitimeren als deurwaarder, u heeft geen acte van sessie. Waarom komt u mij dan afpersen ? U ben onderdeel van een corrupt systeem.

*‘Ik heb u gehoord, ik zal de stukken per post sturen.’
Dat is postfraude, dat weet u ook. Het zijn strafbare feiten. Op mijn auto is al 10 keer beslag gelegd, hij doet nog steeds. Het is mijn auto, mijn eigendom, eigendom van de mens van vlees en bloed. Opdonderen met die persoonsgegevens van u, daar moet u niet in handelen. Wees eerlijk hè, want aan de wetten van het universum ontkomt niemand. Wat u nodig hebt is angst en onwetendheid, en die gaat u hier bij mij niet vinden.*

Dat de vrouw dwarsligt is evident, net als dat ze inspiratie put uit de sferen op het internet waar gangbare natuurkunde, geneeskunde en maatschappijleer ter discussie gesteld worden. Haar ervaring van authenticiteit ligt uiteindelijk misschien vooral in: met rust gelaten worden. Tegelijkertijd vertellen professionals regelmatig dat soevereinen opgelucht zijn wanneer er een tijdje naar ze geluisterd is, al is het maar door een politie-inspecteur die hen vraagt waarom ze nou precies tot geweld zijn over gegaan, nadat ettelijke sociaal werkers al hadden aangeklopt. Vergelijk het met de eerste regen die na een lange tijd van droogte direct van de aarde afspoelt, pas de tweede of derde bui dringt door. Mensen verlangen naar conversatie met een echt mens, niet naar een formulier of computer. Als de instanties brieven op dreigende toon sturen, telefoontjes en e-mail niet of automa-

tisch beantwoord worden, en het levensverhaal zich niet laat proppen in de aan te vinken hokjes (van de belastingdienst of het verzekeringsbedrijf), dan is een mens niet ineens van de gevoelens van frustratie en onbegrip af.

Met wat goede wil hoort men daarom in dit soort soevereine kritiek ook de ‘kolonisatie van de leefwereld door de systeemwereld’. Dit is de uit de wereld van de sociale vraagstukken bekende bureaucratiekritiek van Jürgen Habermas, namelijk dat de logica van tijd, geld en wetgeving alle zuurstof uit het bestaan van gewone mensen haalt (Gabriëls, 2022: 179-183). Alleen is het onderscheid tussen ‘strategisch’ en ‘communicatief’ handelen dat Habermas maakt, hier minder eenduidig van toepassing. Het gaat niet om de ondubbelzinnige tegenstelling tussen een overheidsdienaar die de systeemwil aan een machteloze burger tracht op te leggen. De open, eerlijke en ongedwongen dialoog op basis van gelijkwaardigheid (communicatief handelen) verloopt niet goed, de consensus over gemeenschappelijke doelen en acties die sociale integratie en solidariteit versterken blijft dus buiten beeld – maar dat kan ook komen doordat de soevereinen vooral zélf macht trachten te verwerven (strategisch handelen). Een kwestie van betere communicatie van de kant van de mensen die in contact willen komen met soevereine, autonome burgers is dan niet afdoende.

Relevant om net wat meer greep te krijgen op waarom het verlangen naar echtheid zo opspeelt, kan daarom de vergelijking met het streven naar authenticiteit van de ‘havermelkelite’ (Kooyman 2024).

zijn. Jonge grotestadsbewoners leggen ook een sterk verlangen naar bijzondere ervaringen en smaken aan de dag. Het gaat hen dan vooral om exotische reizen, bier van microbrouwerijen, kaas van biologische marktjes. Authenticiteit is voor hen: in de *juiste* cafés met de *juiste* lichtinval de *juiste* instagramfoto maken van de *juiste* cappuccino en zo de *juiste* hoeveelheid ‘likes’ ontvangen. Maar waar de hipsters een schoolvoorbeeld zijn van de mensen die vooral authenticiteit via consumptie zoeken – en daarmee tevreden kinderen van het neoliberalisme lijken te zijn – zoeken soevereinen de ervaring van authenticiteit eerder via confrontatie met de buitenwereld.

Het is dus nogal eens lastig voor professionals om voorbij het punt te komen dat de soeverein even wat gerustgesteld wordt. Sommige soevereinen filmen immers met hun de telefoon de deurwaarders, sociaal werkers of rechtbankmedewerkers, ze openbaren telefoonnummers of huisadressen van leerplichtambtenaren (‘doxing’) en doen op zoek naar eigen machtsposities op allerlei manieren hun best het leven van de vertegenwoordigers van instanties zuur te maken. Er is door Geurtjens en collega’s (Geurtjens et al. 2024: 49). dan ook een stevige instructie opgesteld over de professionele omgang met soevereinen, waarbij het voor wie werkt met soevereinen zaak is eigen privé gegevens zoveel mogelijk af te schermen, van telefoonnummers en huisadressen tot autonummerborden. Instrumentaliteit in de verhouding is amper te vermijden, communicatief handelen ligt niet voor het grijpen.

Daarom is het behulpzaam terug te grijpen op wat authenticiteit wel is, als het niet gaat om vlees, bloed

en een natte handtekening (en zeker ook niet om havermelk en instagram). Authenticiteit ontstaat niet door dat te doen wat goed voelt, en is volgens Taylor niet het gevolg van individuele keuzes. Het gaat om een moreel ideaal dat mensen nastreven binnen een sociale en historische context, een oprechte zoektocht naar wat iemand denkt te zijn of wil zijn. De kunst is te leren begrijpen wat origineel is aan jezelf, ten opzichte van de overwegingen van je naasten of dierbaren, ‘betekenisvolle anderen’, en dat vergt uiteindelijk wederzijdse bereidheid in de schoenen van de ander te gaan staan. Belangrijk is te zien dat de ervaring van echtheid dus geen product van wantrouwen kan zijn. Maar vertrouwen komt, net als liefde of slaap, niet op commando. Vertrouwen is het gevolg van herhaalde interactie tussen burgers en instituties (Rothstein 2005). Daarom ligt de last niet slechts bij de lastpakken.

§4

Wij willen spreekrecht

Naast particuliere interpretaties van autonomie en authenticiteit zetten soevereinen ook een andere cruciale component van modern burgerschap onder druk: representatie. De overheid krijgt via representatie van de burgers immers het recht om actie te ondernemen, maar dat recht betwijfelen soevereinen. Namens wie doet de staat dat precies? En kunnen andere mensen wel spreken namens jou?

Hannah Pitkin (1989: 132-155) maakte een beroemd onderscheid in vier dimensies van representatie. Het gaat om achtereenvolgens *formele* representatie, de procedure waarmee iemand als vertegenwoordiger wordt aangesteld, bijvoorbeeld verkiezingen; *descriptieve* representatie, de mate waarin de vertegenwoordiger op de gerepresenteerden lijkt qua kenmerken zoals geslacht, etniciteit of klasse; *symbolische* representatie, de manier waarop een vertegenwoordiger symbool staat voor een groep, zonder noodzakelijk een directe overeenstemming te hebben; en tenslotte *substantiële* representatie, of een vertegenwoordiger daadwerkelijk handelt in het belang van degenen die hij of zij vertegenwoordigt. Achter deze verschillende invullingen is de bedoeling van representatie telkens dezelfde, namelijk dat het sociaal contract tot uitdrukking komt tussen samenleving en staat. Door het wegeven van hun oordeel en het geven van hun stem maken burgers samen een gemeenschap of republiek van bestuurden en bestuurders.

Alleen, soevereinen hebben grote moeite met *formele* representatie en weinig geloof in *substantiële* representatie. Dat blijkt uit de hoon die soevereinen over het parlement uitstorten, onder meer omdat – en dit argument is erg populair – volgens hen de Tweede Kamer geen mandaat zou hebben sedert koningin Wilhelmina na de Duitse inval in 1940 overhaast met haar familie het land verliet en na terugkeer zou hebben nagelaten de grondwet te erkennen (De redenering is op geen enkele manier accuraat, maar vanuit republikeinse burgerschapsopvattingen is elke ergernis over of verzet tegen een erfelijk troonopvolger goed verdedigbaar).

Het blijkt ook uit het gedrag van de automobilisten die na een snelheidsovertreding aan de agenten vragen: ‘wie ben jij en namens wie spreek je?’ Als bijdrage aan het gesprek met de eigen gemeenschap plaatsen soevereinen daarvan zelf graag de filmpjes op YouTube. En ook aan deurwaarders en rechtbankpresidenten vragen soevereinen graag: ‘wie bent u en wie heeft u benoemd, kunt u me laten zien waar uw benoeming op gebaseerd is, namens wie spreekt u, hebt u wel het recht om mij aan te spreken?’ Alles allicht in de hoop onder een betaling, boete of andere straf uit te komen, en wie weet in de oprechte overtuiging dat ze niet hoeven te betalen omdat de overheid dwaalt. Maar al die mensen laten ook iets anders zien. Wie heeft er eigenlijk recht van spreken over hun leven?

Misschien dat een deel van de verklaring in persoonlijkheidskenmerken schuilt. Wanneer we even teruggrijpen naar het citaat aan het begin van de

vorige paragraaf, daar vermeldt de griffier terloops: ‘kort samengevat en zakelijk weergegeven’. Dat mag niet over het hoofd gezien worden, soevereinen zijn zelf erg breedspakig tijdens juridische interacties. Van een afstand naar de dossiers gekeken ziet men dat soevereinen eerder van middelbare leeftijd dan jong zijn en hun levenservaring niet altijd even goed hebben verteerd. Het zijn niet de klassieke radicaliseringskandidaten – jong, miskend, eenzaam. Wie als soeverein terecht staat voor een niet betaalde snelheidsovertreding of achterstallige belastingschulden, heeft meestal meer verhalen, over een scheiding, baanverlies, uithuisplaatsing van kinderen. Achter de lange, ingewikkelde klachten op papier én tijdens rechtszaken gaat dus vaak een drang schuil om *gehoord* te worden. De mensen die het podium beklimmen hebben veelal al enige decennia van persoonlijke teleurstelling achter de rug en ook stevige politieke breuklijnen ervaren.⁶ Van de moord op Fortuyn tot het ‘multiculturele drama’, van de coronacrisis tot de toeslagenaffaire is er door bestuurders publieke diensten en media gewerkt aan een onuitputtelijk reservoir om uit te putten voor scepsis. Op deze manier gezien kan het idee ‘soeverein te zijn’ goed van pas komen. Eerst is er de stress over uitstaande schulden, dan de website die de verklaring biedt, namelijk dat gebleken is dat de Nederlandse belastingdienst onder controle van staat van ‘vreemde mogendheden’ en dat afdracht dus niet hoeft.

Maar los van de persoonlijkheidskenmerken is er ook een meer sociologische verklaring voor de afkeer van zowel degene die zegt voor je belangen

op te komen (substantiële representatie) als degene die door verkiezingen zegt voor je op te komen (formele representatie). Er leeft nu een brede kritiek op de representatieve democratie, ten faveure van meer participatieve en deliberatieve vormen van democratie, waarin het van belang is dat ieder voor zich spreekt, dat alle burgers aan bod komen (Hurenkamp & Tonkens 2025). Politieke partijen, met hun beperkte ledentallen en sterk wisselende aanhang, heten volgens die kritiek niet meer te staan voor wat er in de samenleving omgaat en het is daarom beter de mensen zelf aan het woord te laten. Via inspraakprocedures, via referenda of bij de tegenwoordig populaire burgerraden streven lokale, provinciale en nationale beleidsmakers naar momenten waarop niet representanten of belangenbehartigers maar direct betrokkenen, aan het woord komen. Bewoners, ervaringsdeskundigen of gewoon 'echte mensen' krijgen tegenwoordig behoorlijk wat spreekrecht toegedacht, uit verlegenheid over de beperkte legitimiteit van volksvertegenwoordigers of bestuurders.

Daar echoot iets in door van het individualistische perspectief in de redenering van de Franse filosoof Jean Jacques Rousseau, die veronderstelde dat soevereiniteit amper representatie verdraagt, dat representatie een voortzetting van slavernij met andere middelen is en dat een democratie alleen afgevaardigden met een strikt mandaat kan hebben, met volksvertegenwoordigers die zich strikt houden aan de opdrachten die het volk hen gaf (Manin 1997: 74-80).

De vraag van soevereinen hoe mensen anders vrij kunnen zijn dan door in het hier en nu zelf de

beslissingen te nemen die ertoe doen, is zo gezien minder raar dan deze op het eerste gezicht lijkt. Maar ook hier ontbreekt de voor burgerschap belangrijke inbedding. De politicologe Nadia Urbinati (2020: 4) schrijft over representatie als een activiteit waarin je individualiteit eerst verdwijnt en daarna terugkomt, maar in een betere vorm. Niet alleen zijn er (minstens) twee mensen van elkaar afhankelijk, degene die de ander 'weer aanwezig maakt' (re-presentatie) heeft de stem nodig van degene die vertegenwoordigd wil worden. Ook moeten beiden nadenken of de invulling die de vertegenwoordiger geeft wel juist is, en vooral wanneer het op compromissen met andere vertegenwoordigers aankomt. Zo ontstaat door verkiezingen of afvaardiging niet de vrijheid van het 'ik' dat zijn eigen weg gaat en alle beslissingen zelf neemt, maar van het individu dat vrijheid van spreken en van vereniging heeft en dat op die basis leert te vertrouwen en vertrouwen te delen. Daarvoor is wel nodig dat iemand met compromissen en onderhandelingen en al, jouw stem weer aanwezig maakt, representeert. Dat er een ander, beter leven terugkomt voor het afgeven van je stem. En wanneer je tot die tijd het liefst voor jezelf spreekt, dan is dat ook weer niet zo merkwaardig.

§5

Jullie rechtsorde is de onze niet

Burgerlijke ongehoorzaamheid is kritiek in de hoop dat de maatschappij er beter van wordt, het is een andere manier om de ‘uitzonderingstoestand’ waar het recht niet geldt te claimen. Kees Schuyt beschrijft burgerlijke ongehoorzaamheid als een stabiliserende bijdrage aan de rechtsstaat wanneer het om een gewetensvolle, openbare en geweldloze daad gaat, die bedoeld is om een onrechtvaardige wet of overheidsbeleid te veranderen, binnen een min of meer rechtvaardige democratische samenleving (Schuyt 1973: 303-390). Met name door de klimaatcrisis laait het debat over wat nu precies geoorloofd is om te kunnen spreken van burgerlijke ongehoorzaamheid de laatste jaren weer op. ‘[Klimaatactivisten] in een kwaad daglicht plaatsen omdat ze de wet overtreden, staat in geen enkele verhouding tot de grote gevolgen van het nalaten van maatregelen die nodig zijn’ (Celikates & Gabriëls 2023).

Het klopt dat soevereinen soms flink overlast veroorzaken, zonder dat het aan de traditie van burgerlijke ongehoorzaamheid doet denken. Maar het is naïef om te veronderstellen dat mensen, burgers, die boos zijn voorafgaand aan hun actie er eerst een handboek op na slaan. De stedelijke veldslagen die bij de kraakbeweging van de vroege jaren ’80 hoorden, doen de boerenprotesten en wegblokkades van 2023 verbleken. Grote panden als de ‘Prins Hendrikkade’, ‘de Grote Wetering’ of ‘de Lucky Luyk’ bleken rond 1982 veranderd in nagenoeg onneembare vestingen,

die uiteindelijk alleen met hulp van gepantserde bulldozers ontruimd konden worden (Duivenvoorde 2000). Het was ‘oorlog tegen de gevestigde orde’, door ‘autonomen’ (sic) die het geweld niet schuwden. Op de achtergrond speelde het woningtekort en ook de weerzin van oudere buurtbewoners in de grote steden tegen al te voortvarende stadsontwikkeling. De ergeris over hoe vertrouwde buurten moesten wijken voor parkeergarages en metro’s gaf de krakers in eerste instantie meer sympathie onder de rest van de bevolking dan nu misschien voorstelbaar lijkt voor wie nog eens terugkijkt naar de ‘kroningsrellen’ van mei 1980.

Krakers waren daarnaast vaak sociaal in hun anarchisme. Ze hadden eigen cafés, winkels en netwerken om elkaar te helpen, die veelal ook overlaptten met het leven van gewone buurtbewoners. Het activisme was op een bepaalde manier vergelijkbaar met andere alternatieve leefgemeenschappen, van Frederik van Eedens vroeg 20e eeuwse Walden in Bussum tot en met de Amerikaanse schrijver David Henry Thoreau die halverwege de 19e eeuw zijn houten hut niet zó ver van Concord, Massachusetts bouwde dat hij niet af en toe bij zijn moeder kon eten (Thoreau 2015)

Wie luistert naar hoe toenmalig kraker Joost Flink (1957) in 2022 terugkijkt op zijn inspanningen van toen, hoort daarnaast overeenkomsten met hedendaagse soevereinen. Bijvoorbeeld hoe ook onder krakers ‘alles met alles’ samenhangt. Wie kraakt is natuurlijk ook tégen kernenergie en tégen de Navo.

‘Het was zwaar en alles ging in een hoog tempo. De ene week demonstreerde je op Soesterberg tijdens een mili-

taire vliegshow en moest je vluchten voor boze bezoekers, een week later stond je in Dodewaard tegenover de ME. Best moeilijk om weer thuis die ervaringen een plekje te geven en te ontstressen.’ (VPRO Gids, 2022).

Het opgejaagde gevoel dat ‘alles met alles’ samenhangt, dat het gevaar overal loert, is makkelijk onder soevereinen terug te vinden. In een (in oktober 2024 op YouTube gezet) interview over het thema ‘niets is wat het lijkt’ met muzikant Steven Walker noemt de soevereine Lilian Ferru de thema’s op waar ze het over zouden kunnen hebben:

(...) ‘De media, propaganda, censuur, vaccinatie, de pandemie, de controle op de avondklok, het slavensysteem, de onderdrukking, de elite, het klimaat, onze digitale footprints, weermanipulatie, digitaal geld, het banksysteem, gecreëerde schaarste, inflatie, NWO, WEF, weermanipulatie, satanisch kindermisbruik, human trafficking, P Diddy, Einstein, Weinstein, Epstein, seksualisering van kinderen, oorlog in Oekraïne, New World Order-zionisten, polarisatie, immigratie, klonen, en dan natuurlijk nog Trump... kies maar een thema, het komt allemaal niet op het journaal, we zien niet wat er echt gebeurt.’

Maar soevereinen zijn over het algemeen slecht georganiseerd, op zichzelf teruggeworpen. Gewoon wat gezelligheid is de uitzondering en voor hulp (‘juridisch advies’) wordt nogal eens geld gevraagd. Vanuit het soevereine perspectief is betekenisvol (‘burgerlijk’) ongehoorzaam gedrag lastiger te orga-

niseren, mogelijk omdat men er niet echt op vertrouwt meer invloed te verwerven via de algemene publieke opinie, mogelijk omdat men uit de aard van de zaak eerder neigt naar egestellingen dan publiek activisme. De van krakers bekende kritiek dat 'jullie rechtsstaat de onze niet is', wordt ondertussen ook nu wel degelijk verwoord, echter eerder in populistische kring waar men rechtsstaat en verzorgingsstaat meer in dienst van een etnisch homogene bevolking wil hebben.

Ondertussen is er wel iets veranderd in Nederland sinds krakers zich roerden in de jaren 70 en 80. Hoewel er nog steeds een huisvestingsprobleem is, is het land in allerlei opzichten veel voller geworden. Fysieke 'uitzonderingsituaties' – kraker, kluizenaar, klooster – zijn lastiger voorstelbaar. De illegale kunstenaarsateliers, caravans en woonwagens die ooit 'rafelrand' heetten, zijn ingekapseld in regelingen voor broedplaatsen of gecommmercialiseerd via de festivalcultuur. Mensen die een 'voedselbos' of andere alternatieve wijze van bestaan zoeken, komen in aanraking met dusdanig veel elkaar kruisende regels over bestemmingsplannen dat juridisch advies onmisbaar is. Meer dan negentig procent van de grond in Nederland is volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek uitdrukkelijk toegewezen, aan bebouwd terrein, recreatie, landbouw, bouwterrein, verkeersterrein of water. Er is dus in het drukke Nederland een halve hectare 'bos of open natuurlijk terrein' per 22 mensen beschikbaar. Net genoeg om een voetbalwedstrijd met elkaar op te spelen, niet genoeg om duurzaam anderen te ontlopen omdat je daar om wat voor

reden dan ook aan toe bent. Sociale media moeten daarom óók gezien worden als een ventiel voor wat elders amper meer kan. Het is een ander soort volheid van het leven dan die waar de in paragraaf 3 genoemde Charles Taylor op doelt, dit gaat om proppen en inschikken. En de gevoeligheid die onvermijdelijk ontstaat wanneer bot op bot schuurt. Zo is het aantal meldingen van personen met onbegrepen gedrag in Nederland de afgelopen jaren aanzienlijk gestegen. In 2023 registreerde de politie 141.759 meldingen, een toename ten opzichte van de al duizelingwekkend hoge 138.810 meldingen in 2022. Op eenzelfde manier kan gekeken worden naar toegenomen controle elders, op schoolverzuim of ziekteverzuim, of aan de tientallen *meldpunten* die burgers ter beschikking staan (zie ook Garland 2001).⁷ Men kan ook denken: het is een klein mirakel dat zo weinig mensen zeggen, ik verklaar mezelf soeverein.

§6

Dan maar exit

Het al besproken betwisten van gezag; het verlangen naar echtheid; het miskennen van representatie en het verbasteren van burgerlijke ongehoorzaamheid kan zich ook vertalen als het eenvoudigweg bedenken voor de samenleving. Soevereinen zullen niet alleen het unieke gezag over zichzelf claimen en de instituties waarmee we leven ontkennen, maar regelmatig ook een beroep doen op het recht om daadwerkelijk af te haken, en een parallelle samenleving te zoeken (Zie ook: Van Buuren 2023). Het ‘eigen land eerst’ kan het eigen huis betreffen, door een ambassade legatiebordje op de deur te schroeven zoals je dat kunt kopen via de website ‘het bewuste pad’ of via de website van de ‘hoge raad voor de levende mensenkinderen’. Het kan ook gaan om een micronatie, zoals *Wonderland* in Drenthe dat door de familie Beukeveld is uitgeroepen tot land en dat af en aan sinds 2015 functioneert als vrijstaat en volgens eigen zeggen als ‘enige land ter wereld de Mens van vlees en bloed als de enige en ware echte inwoner heeft. Het feit dat Wonderland geen “staatsburgers” heeft en ook niet wil hebben, maakt ons tot een politieke paria in de ogen van de EU.’ Maar, zoals ook de altijd waakzame veiligheidsdienst constateert, het kan bij de afzondering ook alleen gaan om ‘eigen moestuinen’ (AIVD 2024: 24).

Hiermee is sprake van een verlangen naar ‘exit’. Dat is niet nieuw en zeker ook niet strikt Nederlands. Al in 1997 kondigde *The Sovereign Individual*

het einde van de natiestaat aan, vanuit de gedachte dat wie wil geld kan verdienen dat kan doen zonder onderdeel te zijn van enig belastingregime (Davidson & Rees-Mogg 1997). De stelling van dat boek is dat *cybermoney* en cryptografie mensen in staat stellen soeverein te zijn, zonder overheid die nu geld ophaalt om uit te delen aan mensen die dat niet verdienen. Het recente *Xenosystems* uit 2024 bouwt daarop voort en zo is er een internationale beweging ontstaan van zogenaamde ‘neoreactionaire’, technokapitalistische activisten (Land 2024). Hun invloed op het publieke leven van de Verenigde Staten is inmiddels aanzienlijk, onder meer in Silicon Valley waar techmiljardair Peter Thiel zelfverklaard aanhanger van de neoreactie is, en ook vicepresident onder Donald Trump J.D. Vance er oren naar schijnt te hebben.⁸

Deze politiek van ‘exit’ brengt de allerrijksten tot fantasieën als *seasteading*, ergens op open zee waar geen bestaande staat een claim heeft een eiland bouwen en daar je eigen staat beginnen. En er zit natuurlijk een logische overlap tussen het verlangen naar ‘exit’ met alle varianten van (br)exit uit de Europese Unie. Maar ook met het gedrag van veel meer praktisch ingestelde mensen die vertrekken naar landen met een gunstiger belastingregime, zoals de zogenaamde ‘digitale nomaden’ in Portugal (Toivanen 2023) Al zullen deze met de ‘havermelk elite’ overlappende mensen zichzelf hooguit als *life hackers* of handige jongens zien en niet als antidemocratische idealisten.

Belangrijk bij deze verschillende vormen van ‘exit’ is dat ze niet dienen om het democratisch bestuur

bij de les te houden, maar om het democratisch bestuur klein te houden of zelfs af te schrijven. ‘Exit’ is in deze optiek misschien zogenaamd een universeel mensenrecht, maar zeker niet een democratisch instrument. Met de beroemde driedeling ‘*voice, exit, loyalty*’ (1970) liet Hirschman zien dat er drie strategieën zijn om een organisatie of een staat te beïnvloeden. Allereerst *voice*, of je uitspreken. Dan *loyaliteit*, of meebewegen. En *exit*, weglopen. Belangrijk om te zien is dat hier op een rare, vervormde manier doorklinkt wat burgers in Nederland nu enige decennia geleerd hebben, namelijk dat stemmen met je voeten legitiem is om zorgverzekeraars, scholen, openbaarvervoerbedrijven of de arbeidsvoorziening beter te laten functioneren (Woltring 2024; Mellink, Oudenampsen & Woltring 2022). Wie keuzevrijheid bedoelt, kan consumentisme oogsten.

Dat er in plaats van het voor democratie cruciale koesteren van meningsverschillen en de bijbehorende machtswisselingen of partijcompetitie een mogelijkheid is om te zeggen ‘bedankt, maar nee bedankt’, is ook het resultaat van beleid, niet van toevalligheden, terroristische ambities of burgers met een overschot aan mythische fantasieën. Consumentengedrag is lang gezien als een manier om vrijheid te bouwen en ervaren, volgens het neoliberalisme dat ten grondslag lag aan de herziening van de verzorgingsstaat (Kruiter et al 2016). Het ‘exit’ – ingebed in een narratief van rijke, slimme mensen, die niet spartelen in de armen van Justitie, maar zich manifesteren als vrijheidsstrijders – bouwt óók daarop voort. Interactie met professionals of medeburgers is futiel vanuit dit

gezichtspunt: wie deel is van de samenleving is deel is van een probleem.

§7

Lachspiegel

Het vraagstuk van de ‘soevereinen’ bekijken we nu vooral door een veiligheidsbril en door een conflictbril. Het beeld is dat waar soevereinen zijn, er gevaar of ruzie is. Maar tussen de gevaarlijke soevereinen en de vele mensen die iets in ‘het gedachtengoed’ zien, zit te veel licht om te negeren dat het ook of vooral gaat om *staatskritiek*. Soevereinen zijn geen sociale beweging, hun kritiek krijgt verticaal vorm, richting overheid, niet of amper horizontaal, richting medeburgers. Er is onder ‘soevereinen’ wel sprake van pogingen tot eigen onderwijs of zorg, maar die pogingen blijven nogal beperkt. Hun verhaal gaat ook over het gebrek aan responsiviteit in democratie, verzorgingsstaat en rechtsstaat dat al zeker tien jaar op de agenda staat. Natuurlijk heeft het gesprek over polarisatie in de politiek of over wantrouwen in het bestuur ook zijn weerslag onder mensen die om wat voor redenen dan ook gevoelig zijn voor nepnieuws of het bestaan van schaduwelites, het zou uiterst curieus zijn als dat niet zo was. We leven een falende wereld voor.

‘Soevereinen’ zijn ook geen gezelligheidsvereniging, het gaat vooral om individuele acties die veelal vooral *reacties* zijn, niet gericht op meer inkomensgelijkheid, of meer of minder migratie, of ander klimaatbeleid. In antwoord op wat soevereinen ervaren als dwang – het moeten betalen van een boete of belasting of het meewerken met jeugdzorg – kiest men voor deuren dicht houden, schreeuwen, achter-

volgen, *doxen* van professionals. Regelmatig buiten de wet, zelden doordacht. De bijeenkomsten voor gelijkgestemden zijn schaars, websites liggen vaak na een paar jaar weer plat. Deels gaat om mensen die het leven niet makkelijk valt, hoewel er ook welvarende ondernemers gevoelig blijken voor de verleiding de overheid actief af te schrijven en er ook mensen wapens verzamelen om Duitse (*Reichsbürger*) of Amerikaanse (*posse comitatus*) agressieve voorbeelden te volgen. Er is wel waakzaamheid nodig jegens pogingen om de rechtsstaat daadwerkelijk te ondermijnen.

Maar het pleidooi voor soevereiniteit moet ook gezien worden als een lachspiegel van burgerschap onder het neoliberalisme. Soevereinen verbasteren burgerschapsidealen als 'autonomie' en 'authenticiteit' en ook de politieke middelen 'representatie', 'burgerlijke ongehoorzaamheid' en 'exit'. De strategieën waarmee ze dat uitleggen zijn misschien intellectueel niet zo sterk en misschien ook wel volkomen opportunistisch ingestoken. Maar waar het om gaat is dat die strategieën niet uit de lucht komen vallen, maar rechtstreeks voortkomen uit de opdracht eigen verantwoordelijkheid te dragen, de opdracht die via hervormingen van rechtsstaat en verzorgingsstaat de afgelopen decennia is uitgedragen.

Soevereiniteit gaat over de 'uitzonderingssituatie', wanneer macht over recht gaat, wanneer de wet aan de kant gaat voor de heerser, wanneer een gezagsdrager zélf beslist, zonder overleg, zonder tegenspraak. Dat is de laatste eeuwen terecht vertaald in volkssoevereiniteit, gedeeld gezag onder burgers. Het is niet

merkwaardig dat daar altijd ook vragen bij gesteld worden, al was het alleen maar omdat geëmancipeerde burgers weten dat gezag in dialoog verdiend moet worden.

Maar belangrijker in dit verband is misschien wel dat door de oogharen bekeken er in het volle Nederland steeds minder fysieke plek is om ongestoord af te wijken. We waren ooit meer aan kluzenaars, kloosters en krakers gewend dan nu, in ons dichtbebouwde land. En in termen van burgerschap ligt de nadruk eerder op fatsoen, hard werken en bijspringen waar nodig, dan op het kunnen omgaan met de bijna onvermijdelijk botsende opvattingen die een moderne samenleving produceert. Kliklijnen, inburgeringstrajecten en dichtgetimmerde inspraakprocedures zijn behoorlijk vanzelfsprekende beleidsproducten, terwijl op veel afwijkend gedrag snel het etiket 'onbegrepen' geplakt wordt en dus problematisch heet. Op varianten van de 'uitzonderings situatie' is nu de praktische kans kleiner dan ooit. Tegen de achtergrond van een steeds drukker en steeds strakker georganiseerd land waarin de bureaucratie veel mensen teleurstelt, is het bijna wonderlijk dat niet meer mensen zeggen: 'ik verklaar mezelf soeverein'.

Wat te doen?

Burgerschap is niet iets dat we aan mensen opleggen, maar iets dat we gezamenlijk tot stand brengen. Zoals *autonomie* en *authenticiteit* niet te koop zijn, maar ervaringen zijn die ontstaan in wederkerigheid en die oefening vergen, en dus ook mislukking, hulp, advies. En *representatie* een ideaal is waar we met z'n allen duurzaam op mopperen. Dat de politiek voos

is en dat 'ze in Den Haag' niet deugen is allicht het ticket van het populisme, maar dan wel het soort populisme waar ook middenpartijen dol op zijn.

Dat deze ervaringen en vormen van kritiek hier zo vervormd uit de verf komen, is óók het falen van overbelaste onderwijsinstellingen, sleetse inspraakmodellen, agressieve verkiezingscampagnes, anonieme sociale verzekeringsinstanties, scheldende volksvertegenwoordigers. Daar maken we met z'n allen burgerschap in de lelijker vormen. Dan gaat het niet het mooie 'uithouden van verschillen' dat kinderen hopelijk via de leerboeken aangereikt krijgen. Eerder om het 'redden wie zich redden kan' van burgers in een verwaarloosde, overbelaste verzorgingsstaat, die tastend zijn weg zoekt tussen individualisering (met als richtsnoer een beleidsterm als 'maatwerk') en globalisering (met als richtsnoer een beleidsterm als 'schaalvoordeel').

Het dreigen met vertrek ('*exit*') en het bekritisieren van de rechtsstaat ('*burgerlijke ongehoorzaamheid*') zijn bewezen mechanismen om de wetten bij te stellen. We zullen opnieuw hardop moeten bespreken wat we eerlijke manieren vinden van je aan de staat te onttrekken of wat burgerlijke ongehoorzaamheid is, en niet alleen aan de rechter overlaten of je met de trekker of lijm op de A12 mag, en aan de Belastingdienst hoe je als burger schatplichtig aan de publieke zaak bent.

Wanneer niet ook de politiek zich verhoudt tot de condities waaronder je je burgerschap kunt bevragen of er zelfs de randen van kunt overschrijden, dan holt dat uiteindelijk de rechtsstaat uit. Wat onge-

hoorzaamheid is, is ook een zaak van de volksvertegenwoordiging, zoals meer in het algemeen in het licht van de door de 'soevereinen' aangezwengelde staatskritiek, betere representatie misschien wel belangrijker is dan betere participatie. Referenda, burgerpanels, burgerberaden, debatfora hebben allemaal een functie. Maar er is bij dit soort innovaties telkens het gevaar dat ze instrumenteel worden ingezet, door beleidsmakers of politici op zoek naar 'een stukje draagvlak naar de burger toe' en zonder grote belangstelling voor wat de deelnemers na een jaar over de resultaten denken, laat staan voor wat niet-deelnemende toeschouwers ervan denken. Wanneer we enerzijds niet duidelijker uitspreken waar en wanneer we burgers zelf aan het woord willen laten en waarom, en anderzijds niet meer werk maken van de manieren waarop de verlangens van burgers niet alleen 'herhaald' maar ook 'vertaald' worden ('representatie'), dan holt dat uiteindelijk de democratie uit.

Maar voordat er weer een nieuw plan verzonnen wordt: de zogenaamde 'Staatscommissie Rechtsstaat' bepleitte in 2024 al speciale aandacht bij de overheid voor burgers in kwetsbare posities en meer creativiteit en ruimte in toegang tot de rechtspraak. De relevantie daarvan wordt door de soevereine problematiek benadrukt, juist het gesprek met 'Justitie' kan voor een ervaring van erkenning zorgen. Ook de commissie Marcouch die zich boog over het 'versterken van de weerbaarheid van de democratische rechtsorde' bepleitte in 2023 zorg voor laagdrempelig en persoonlijk contact in buurten en wijken op alle domeinen en voorzieningen; ruimte voor meer erva-

ringsdeskundigheid; meer democratische vaardigheden in het onderwijsprogramma en betere burgerparticipatie. En allicht ook voor harder optreden jegens mensen die politici, professionals of medeburgers bedreigen.

Hoe dan ook is het laatste woord over soevereiniteit nog niet gezegd, in deze nationalistische tijden. In *The New York Times* van 4 februari 2025 legde de historica Jennifer Mittelstadt uit dat de buitenlandse politieke oriëntatie van Donald Trump alleen te begrijpen valt via de lens van de Amerikaanse traditie van 'sovereignty', *'the traditional forms of rule to which its white, native-born leaders were accustomed'*.⁹ En volkssoevereiniteit wordt meer en meer aangeroepen om het gezag van het (internationaal) recht te beperken, om rechters die met name migratiewetgeving te ruim uitleggen tot de orde te roepen (Elchardus 2021). Wie of wat recht heeft op de 'uitzonderingstoestand' waarin het recht voor de macht aan de kant gaat, zal de komende jaren omstredener worden. Maar één ding staat vast, en dat is dat burgerschap betekent: volwaardig lidmaatschap van de gemeenschap, mee kunnen doen aan de samenleving, je mening laten horen in de wetenschap dat die meegewogen wordt. Dat vergt gedeelde soevereiniteit. Wie dat niet direct ziet of niet ziet zitten heeft geen recht op een uitzonderingstoestand, maar wel op weerwoord.

Noten

- 1 <https://www.trouw.nl/binnenland/grote-zorgen-over-burgers-die-zich-willen-losmaken-van-de-overheid-door-desinformatie-misleid~b2761669/>
- 2 NOS (9 april 2024) AIVD: tienduizenden 'sovereinen', sommigen inmiddels ook bereid tot geweld; RTL (9 april 2024): Soevereinen ondermijnen democratie, klein gedeelte dreigt met geweld; RTL (5 februari 2025), Van autonomen tot gewapende gekken; BNN-VARA (10 maart 2025), Waarom ze geen belasting betalen; EEN VANDAAG (22 mei 205) Groeiende zorgen over soevereinen.
- 3 ECLI:NL:GHAMS:2023:2770 Gerechtshof Amsterdam, 31-08-2023, 22/02481
- 4 Hobbes: *'The only way to erect such a common power, as may be able to defend them from the invasion of foreigners, and the injuries of one another, and thereby to secure them in such sort, as that by their own industry, and by the fruits of the earth, they may nourish themselves and live contentedly; to confer all their power and strength upon one man, or upon one assembly of men, that may reduce all their wills, by plurality of voices, unto one will.'* (Leviathan, Hoofdstuk XVII, 'Of the Causes, Generation, and Definition of a Commonwealth'. Locke: *'Men being, as has been said, by nature all free, equal, and independent, no one can be put out of this estate and subjected to the political power of another without his own consent.'* (Second Treatise of Government, Chapter VIII, §95)
- 5 ECLI:NL:RBMNE:2023:6891
- 6 *'Sovereign citizens are commonly described as "individuals and loose networks who hold strong anti-government beliefs that lead to the rejection of local, federal, or state authority and the legal system." [...] typically middle-aged or older males with financial difficulties, who are also often socially isolated. They tend to radicalize at a relatively old age after biographical breaks (such as losing a job or undergoing a divorce) and the loss of protective factors. Their experiences of powerlessness are often explained by conspiracy theories.'* Bjørgo, T & K. Braddock (2022) 'Anti-Government Extremism'. *Perspectives on Terrorism, December 2022, Vol. 16, No. 6, Special Issue on Anti-Government Extremism*
- 7 <https://www.politie.nl/nieuws/2022/december/15/00-verward-gedrag-vergt-nog-veel-politie-inzet.html>; <https://kohnstammstituut.nl/rapport/schoolbeleid-en-registratie-aanwezigheid-en-afwezigheid>; <https://www.cbs.nl/nl-nl/>

longread/statistische-trends/2024/ziekteverzuim-naar-bedrijfstak-ontwikkelingen-en-verschillen/2-data-en-methode; Als 'meldpunten' zijn er in ieder geval: 112, Veilig Thuis, de Kindertelefoon, Meld Misdaad Anoniem, meldpunt Cybercrime, Meldpunt Discriminatie, Meldpunt Pesten, Meldpunt Dierenleed, Meldpunt Medicijnen, Meldpunt Grensincidenten, Meldpunt Vluchtelingenwerk, Meldpunt Reclame Code Commissie, Meldpunt Plagiaat, Meldpunt Integriteit Rijksoverheid, Meldpunt Politieke Intimidatie, Meldpunt Internetplichting en lokaal veel Meldpunten Openbare Ruimte en Overlast Huurwoning.

- 8 <https://newrepublic.com/article/183971/jd-vance-weird-terrifying-techno-authoritarian-ideas>; <https://thesociologicalreview.org/projects/undisciplining/talks-discussions-and-debates/on-neoreaction>
- 9 <https://www.nytimes.com/2025/02/02/opinion/trump-panama-greenland-foreign-policy.html>

Literatuur

- Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (2023). *Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iedereen te laten werken*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (2023). *Anti-institutioneel extremisme in Nederland: een ernstige bedreiging voor de democratische rechtsorde?* Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (2024). *Fenomeenanalyse soevereinenbeweging in Nederland. Met de rug naar de samenleving*. Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- ANNE (2024). *Geen eenduidig antwoord: Hoe je als gemeente kunt omgaan met brieven met daarin soeverein gedachtegoed*. Gemeente Súdwest-Fryslân.
- Bessems, K. (2023). *Stuurloos: Wegwijzers voor een land op drift*. Amsterdam: Dag Mag.
- Davidson, J. D. & Rees-Mogg, W. S. (1997). *The sovereign individual: the coming economic revolution; how to survive and prosper in it*. London: Macmillan.
- De Boer, L. (2023). Soevereinen en autonomen in recht en rechtspraak. *Nederlands Juristenblad*, 5, 254–315.
- De Boer, L. (2024). De soevereinenbeweging en het strafrecht. *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht*, 2024(3), 1-12.
- Brink, G. van den. (2020). *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom en de eigenheid van het Europese continent*. Amsterdam: Prometheus.
- Van Buuren, J. (2023). Breaking (with) the system: exodus as resistance? *Perspectives on Terrorism*, 17(1), 88–102.

- Van Buuren, J. (2024). Wij, de levende vrouwen en mannen van vlees en bloed. Spelen om te leven. *Justitiële verkenningen*, 3-24.
- Celikates, R. & Gabriëls, R. (2023). De klimaatcatastrofe en de noodzaak tot burgerlijke ongehoorzaamheid. *Filosofie & Praktijk*, 44 (3/4), 283-306.
- De Groot, I., Daas, R. & Nieuwelink, H. (2022). Education for democratic citizenship in Dutch schools: a bumpy road. *Journal of Social Science Education*, 21(4).
- Duivenvoorden, E. (2000). *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964–1999*. Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Elchardus, M. (2021). *Reset: Over identiteit, gemeenschap en democratie*. Antwerpen: Ertsberg.
- Februari, M. (2023). *Doe zelf normaal: Menselijk recht in tijden van datasturing en natuurgeweld*. Amsterdam: Prometheus.
- Feinberg, J. (1989). *Harm to self. The moral limits of criminal law*. Oxford University Press.
- Fiebig, V., & Koehler, D. (2022). Uncharted Territory: Towards an evidence-based criminology of Sovereign Citizens through a systematic literature review. *Perspectives on Terrorism*, 16(6), 34–48. <https://doi.org/10.2307/27185090>.
- Furedi, F. (2013). *Authority: A sociological history*. Cambridge University Press.
- Gabriëls, R. (2022). Systeemwereld en leefwereld, in: R. Engbersen et al. (red.). *Lexicon nabijheid*. Utrecht: Movisie, 179-183.
- Garland, D.W. (2001). *The culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press

- Geurkink, B. & Miltenburg, E. (2023). *Somber over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Geurtjens, K., Van den Hurk, S., Lugtigheid, C., Bouma, S., Palmen, D. & Van Ostaaijen, J. (2024). *Omgang met mensen die zich soeverein verklaren. Ervaringen, wijsheden, dilemma's en behoeften van lokale ambtenaren en professionals*. Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht: Avans Hogeschool.
- Gray, J. (2024). *De nieuwe leviathans: Nieuwe visies na het liberalisme*. Utrecht: Spectrum.
- Van Gunsteren, H. R. (2018). *A theory of citizenship: Organizing plurality in contemporary democracies*. Routledge.
- Harambam, J. (2017). De/politisering van de Waarheid: complottheorieën, alternatieve feiten en nepnieuws in het tijdperk van de postwaarheid. *Sociologie*, 13(1), 73-92.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Hodge, E. (2019). The sovereign ascendant: financial collapse, status anxiety and the rebirth of the sovereign citizen movement. *Frontiers in Sociology*, 4(76).
- Hofmann, D. C. (2020). Breaking Free: A socio-historical analysis of the Canadian Freeman-on-the-Land movement. In: J. Littlewood, L. L. Dawson, & S. K. Thompson (Eds.), *Terrorism and Counterterrorism in Canada* (pp. 77–100). University of Toronto Press.
- Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2025). Deliberatie in populistische tijden. In: H. Moors (Red.), *Een geschenk voor democratie?* (pp. 20–46). Boom.

- Hurenkamp, M (2025). Oude soldaten. In: H. Bouwmans (red.) *Sterke raad. Aanbevelingen voor raadsleden*. Boom: Amsterdam, pp 21-41.
- Hurenkamp, M (2024). *Valse vrienden*. Oratie. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek
- Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2022). *En nou mag ik even. Burgerschap, wat is het en wat kun je er mee?* Amsterdam: Boom.
- Hurenkamp, M. (2020). Participatiesamenleving: de opkomst en neergang van een begrip. Utrecht: *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.
- Keane, J. (2020). *The new despotism*. Harvard University Press.
- Kieft, E. (2022). *Vechten voor democratie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Land, N. (2024). *Xenosystems*. London: Passage Publishing.
- Landelijk Steunpunt Extremisme (2021). *Samenzweringen: Herkennen en omgaan met problematisch gedrag*. Landelijk Steunpunt Extremisme.
- Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2024). *Tyranny of the minority: Why American democracy reached the breaking point*. Random House.
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (2013). Citizenship and social class, 1950. *The Anthropology of Citizenship: A Reader*. Malden: Wiley Blackwell, 52-9.
- Meer, T. van der. (2024). *Waardenloze politiek: Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Amsterdam: Querido Facto.
- Mellink, B., Oudenampsen, M. & Woltring, N. (2022). *Neoliberalisme: een Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam: Boom.

- Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, AIVD, & Nationale Politie (2024). *Met de rug naar de samenleving: Een analyse van de soevereinenbeweging in Nederland*. Ministerie van Justitie en Veiligheid en ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Omtzigt, P., met Vlieger, W. (2021). *Een nieuw sociaal contract*. Amsterdam: Prometheus.
- Putters, K. (2024). *Navigeren op het smalle pad naar brede welvaart. Maatschappelijke transitie en ons poldermodel*. Intree-rede, Universiteit Tilburg.
- Van Rees, P. (2023). *Political education: The science of democratic citizenship education in the Netherlands and the United States (1920-2020)*.
- Van Rees, M. (2024). *Als mens en burger*. MA BKS Thesis Utrecht: UvH.
- Rothstein, B. (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge University Press.
- Sarteschi, C. M. (2021). Sovereign citizens. A narrative review with implications of violence towards law enforcement. *Aggression and Violent Behavior*, 60.
- Schaper, J. & Hartman, C. (2023). *Sceptische visies in het coronadebat: Lessen uit een mixed methods-onderzoek naar coronasceptis*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sebrechts, M., Kampen, T., Knijn, T. & Tonkens, E. (2021). Meer kans in en uit de bijstand. *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken*, 37(3).
- Siegel, I. (2024). Soevereinen en autonomen: hoe het complotdenken de rechtszaal betreedt. *Ars Aequi*73, 3, 201-209.
- Taylor, C. (1992). *The ethics of authenticity*. Harvard University Press.

- Thoreau, H. (2015). *Walden. De plicht tot burgerlijke ongehoorzaamheid*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Tjeenk Willink, H. (2023). *Het tij tegen: De democratische rechtsorde als fundament*. Amsterdam: Prometheus.
- Toivanen, M. (2023). Countercultural lifestyle no more?: digital nomadism and the commodification of neo-nomadic mobilities. *Mobility humanities*, 2(2), 70-89.
- Tonkens, E. H. (2016). *Roeping, loyaliteit en gezag: de publieke sector na het neoliberalisme*. Uvh: Utrecht.
- Urbinati, N. (2006). *Representative democracy: principles and genealogy*. University of Chicago Press.
- Vries, B. de. (2020). *Ontspoord kapitalisme: Hoe het kapitalisme ontspoorde en na de corona-crisis kan worden hervormd*. Amsterdam: Prometheus.
- VPRO gids (2022). Interview met Joost Flint, via <https://www.vprogids.nl/boeken/artikelen/2022/Interview-met-oud-Bluf--redacteur-Joost-Flint--schrijver-van-Rebellie-in-de-jaren-80.html>.
- Warren, M. E. (1996). Deliberative democracy and authority. *American political science review*, 90(1), 46-60.
- Weir, J. P. (2015). Sovereign citizens: A reasoned response to madness. *Lewis & Clark Law Review*, 19(3), 829-870.
- Woltring, N. M. (2024). *De marktconforme verzorgingsstaat. Nederlands neoliberalisme in de lange jaren negentig*. Amsterdam: Boom .